

В.М. Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Волинського національного університету імені Лесі Українки

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЯК ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

У статті узагальнено основні наукові підходи до розуміння категорії «конституційно-правовий статус», проаналізовано їх вплив на визначення дефініції «конституційно-правовий статус». Враховуючи взаємозв'язок конституційно-правового статусу із загальною теорією права та іншими галузевими правовими статусами, автор обґрунтовує власне визначення категорії «конституційно-правовий статус».

Ключові слова: конституційно-правовий статус; правовий статус; статус.

В статье обобщены основные научные подходы к пониманию категории «конституционно-правовой статус», проанализировано их влияние на определение дефиниции «конституционно-правовой статус». Учитывая взаимосвязь конституционно-правового статуса с общей теорией права, а также с иными отраслевыми правовыми статусами, автор обосновывает собственное определение категории «конституционно-правовой статус».

Ключевые слова: конституционно-правовой статус; правовой статус; статус.

The article summarizes the basic scientific approaches to understanding the category of “Constitutional and legal status.” Having viewed the interconnection

between constitutional and legal status and other sectoral legal status, the author underlines the definition of “Constitutional and legal status.”

Key words: constitutional and legal status, legal status, status.

Постановка проблеми. Теоретичне дослідження конституційно-правового статусу досить давно є предметом вивчення не лише представників юридичної науки України, а й інших країн. Однак, в науковій літературі з конституційного права, попри часте використання терміну «конституційно-правовий статус», відсутнє його етимологічне визначення. Крім того, дослідження категорії «конституційно-правовий статус» часто носить фрагментарний характер, застосовується стосовно окремих суб'єктів конституційно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці конституційного права до питання конституційно-правового статусу певною мірою зверталися у своїх дослідженнях такі вчені-конституціоналісти, як М.Н. Баглай, Б.Н. Габричидзе, В.С. Журавський, В.В. Копейчиков, В.В. Кравченко, О.Е. Кутафин, В.Ф. Мелащенко, В.Ф. Погорілко, О.В. Скрипнюк, О.В. Совгиря, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна та інші.

Незважаючи на те, що в наукових конституційно-правових розробках досить часто вживається термін «конституційно-правовий статус», комплексного наукового дослідження цієї важливої категорії в Україні не провадилося, що й визначає **актуальність** даної теми.

Метою даної статті є аналіз та подальша систематизація вже існуючих наукових підходів до правового статусу в загальнотеоретичному розумінні та конституційно-правового статусу зокрема, а також встановлення характерних ознак, які впливають на формування дефінітивних засад поняття «конституційно-правовий статус».

Виклад основного матеріалу. Дослідження юридичної природи конституційно-правового статусу ставить своїм першочерговим завданням з'ясування значення категорії «статус». Етимологічно слово «статус» означає правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [1, с. 626]. При цьому, варто погодитись з твердженням Л.М. Москвич про те, що статус суб'єкта являє собою насамперед певну сукупність його соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, що виконується ним у суспільстві [2, с. 7]. З огляду на це, абсолютно логічним є визначення правового статусу як сукупності прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб [1, с. 44].

В сучасній теорії держави і права існує значна кількість різних за змістом і смисловим навантаженням підходів до питання правового статусу. З одного боку, це є свідченням неабиякої актуальності даної проблеми, а з іншого – різноманітність наукових поглядів зумовлює існування таких категорій як «правове становище», «правове положення» і т.п., що призводить до понятійної невизначеності та перешкоджає у формуванні єдиного комплексного визначення категорії «правовий статус».

Варто зазначити, що в теорії держави і права існують різні наукові погляди щодо правового статусу та його структурних елементів. Так, В.І. Червонюк до правового статусу відносить сукупність всіх прав і обов'язків [3, 482]. А.Б. Венгеров визначає правовий статус як сукупність прав і свобод, обов'язків та відповідальності особи, які визначають її правове становище в суспільстві [4, 585]. В.В. Лазарєв і С.В. Ліпень стверджують, що правовий статус становлять закріплені в законодавстві права і обов'язки індивіда, а сукупність статутних і суб'єктивних прав і обов'язків називають правовим положенням особи [5, 418-419].

На думку Н.М. Крестовської та Л.Г. Матвєєвої, в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальне становище людини у певній системі суспільних відносин. Структурними ж його елементами є: 1)

правові норми та принципи, що встановлюють цей статус; 2) правосуб'єктність; 3) основні права та обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство (або інше відношення до країни перебування – без громадянство, іноземне громадянство або підданство); б) юридична відповідальність [6, 133]. Н.І. Матузов та А.В. Малько до структури правового статусу відносять наступні елементи: а) правові норми, що встановлюють цей статус; б) правосуб'єктність; в) основні права та обов'язки; г) законні інтереси; д) громадянство; е) юридична відповідальність; є) правові принципи; ж) правовідносини загального (статусного) типу [7, 269].

Цікавою є точка зору В.Н. Хропанюка про те, що сукупність усіх належних громадянину прав, свобод і обов'язків називається правовим статусом. Термін «правовий статус» вживається для характеристики правового положення особи в цілому, а терміни «правоздатність» і «дієздатність» вживаються стосовно участі тих чи інших осіб в правовідносинах [8, 311].

Найбільш повно і обґрунтовано підійшов до визначення правового статусу відомий російський вчений-правознавець В.С. Нерсесянц. Так, за його твердженням, правовий статус – це визнана конституцією або законами сукупність вихідних, невідчужуваних прав і обов'язків людини, а також повноважень державних органів і посадових осіб, які безпосередньо закріплюються за тими чи іншими суб'єктами права [9, с. 373].

Різноманітність підходів до категорії «правовий статус» зумовила велику кількість неоднозначних підходів до класифікації правових статусів. Так, Н.І. Матузов та А.В. Малько розрізняють: а) загальний, або конституційний, статус громадянина; б) спеціальний, або родовий, статус певних категорій громадян; в) індивідуальний статус; г) статус фізичних і юридичних осіб; д) статус іноземців, осіб без громадянства або з подвійним громадянством, біженців; е) статус закордонних українців; є) галузеві статуси: адміністративно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий і т.д.; ж) професійні і посадові статуси (статус депутата, міністра, судді, прокурора); з) статус осіб, які

працюють в різноманітних екстремальних умовах (оборонні об'єкти, секретні виробництва) [7, с. 267].

Як бачимо, існує великий масив видів правових статусів, однак в теоретичному плані найбільш істотне значення має поділ на загальний, спеціальний та індивідуальний статуси, які тісно взаємопов'язані та взаємозалежні і співвідносяться між собою як загальне, особливе і одиничне. Загальний правовий статус – це статус особи як громадянина держави, члена суспільства. Він визначається перш за все конституцією і не залежить від різних поточних обставин (переміщень по службі, сімейного стану, посади), є єдиним, характеризується відносною статичністю, узагальненістю; спеціальний статус відображає особливості положення певних категорій громадян (іноземних громадян, студентів, пенсіонерів тощо); індивідуальний статус фіксує конкретику окремої особи (стать, вік, сімейний стан тощо) [6, с. 133-134; 7, с. 267-268].

Разом з тим, від правового статусу слід відрізнити правосуб'єктність, тобто здатність бути суб'єктом права. Це відноситься як до фізичних, так і до юридичних осіб. Традиційно виділяють три елементи правосуб'єктності: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Окремі автори також називають особливий різновид дієздатності – трансдієздатність, тобто здатність своїми діями створювати для інших осіб права та обов'язки чи здатність приймати на себе права та обов'язки, що виникають в результаті дій інших осіб [10, с. 273]. Варто зазначити, що даний елемент дієздатності цілком виправдано може застосовуватись і в конституційному праві. Наприклад, видання Президентом України указу про прийняття до громадянства України. Вважаю, що варто погодитись з неможливістю ототожнення понять «правосуб'єктність» і «правовий статус», більше того, правосуб'єктність виступає невід'ємною складовою правового статусу.

Також науковці пропонують розмежовувати поняття «правовий статус» та «правове положення». Під правовим статусом при цьому розуміють

сукупність нормативно закріплених прав та обов'язків абстрактного суб'єкта, а під правовим положенням – потенційні та реальні права та обов'язки конкретного суб'єкта. При цьому правове положення реальної особи, на думку таких авторів, постійно змінюється, тоді як статус суб'єкта права незмінний, допоки не змінюються відповідні правові норми [11, с. 10]. Вважаю за доцільне використовувати «правовий статус» і «правове положення» («правове становище») як синонімічні категорії з врахуванням того, що в теорії конституційного права загальноживаним є поняття «конституційно-правовий статус».

Вищевикладені положення теорії держави і права стосовно правового статусу дають підстави сформулювати наступну дефініцію: «правовий статус – це сукупність, передбачених конституцією та законами фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб в різних сферах суспільних відносин, що регулюються галузями публічного та приватного права».

Тепер відносно конституційно-правового статусу. Насамперед, варто зазначити, що словосполучення «конституційно-правовий статус» досить часто згадується в переважній більшості підручників з конституційного права [12, с. 29; 13, с. 185; 14, с. 92, 139, 173, 185, 276, 322; 15, с. 117, 175, 203, 222, 242, 360, 417; 16, с. 246, 312, 338, 372; 17, с. 161; 18, с. 196, 208, 295, 307, 384, 389; 19, с. 94, 327, 411, 431, 457, 475, 481; 20, с. 121, 132, 158, 258, 332, 439; 21, с. 148, 151, 154, 297, 364, 404, 493]. Крім того, часто воно зустрічається і в монографічних виданнях [22; 23; 24; 25], а найчастіше в дисертаційних дослідженнях [наприклад: 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37].

Спектр використання терміну «конституційно-правовий статус» є досить широким. Він використовується відносно: 1) особи (людини, громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця, закордонного українця) [12, с. 289; 13, с. 185; 14, с. 92, 139, 173, 185, 276, 322; 15, с. 117; 17, с. 161; 18, с. 196, 208;

19, с. 94; 20, с. 121, 132, 158; 21, с. 148, 151, 154; 23]; 2) національних меншин [14, с. 139; 15, с. 175; 27; 28]; 3) об'єднань громадян [14, с. 173; 15, с. 203, 222; 29]; 4) засобів масової інформації [14, с. 185; 15, с. 242]; 5) органів державної влади (їх службових та посадових осіб) [14, с. 276, 322, 355, 357; 15, с. 360, 417, 458, 461; 16, с. 246, 312, 338, 387; 18, с. 295, 307, 384, 389; 19, с. 327, 411, 431, 457, 475, 481; 20, с. 258, 332, 439; 21, с. 297, 364, 404, 493; 22; 26; 30; 31]; 6) місцевого самоврядування [14, с. 389; 15, с. 500; 24; 25; 36]; 7) адміністративно-територіального устрою [14, с. 364; 35; 37].

Що ж стосується визначення категорії «конституційно-правовий статус», то в науковій літературі з конституційного права лише окремі автори наводять визначення терміно-понять «конституційно-правовий статус особи» [21, с. 149], «конституційно-правовий статус людини і громадянина» [18, с. 198; 19, с. 94], «засади конституційно-правового статусу людини і громадянина» [15, с. 147]. Важко не помітити, що наведені вище терміно-поняття стосуються лише одного суб'єкта конституційно-правових відносин, а саме, особи (людини і громадянина). Решта ж суб'єктів конституційно-правових відносин (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади, суд, прокуратура, органи місцевого самоврядування тощо) залишаються поза увагою. Тому, з огляду на дану обставину і постає необхідність у точному визначенні дефініції «конституційно-правовий статус» як загальної категорії для всіх суб'єктів конституційного права.

Без перебільшення варто зазначити, що людина закономірно визнається пріоритетним суб'єктом не лише конституційно-правових відносин, а й адміністративно-правових, кримінально-правових, цивільно-правових тощо. З огляду на це, цілком виправданим є той факт, що більшість вчених-конституціоналістів звертаються до визначення терміно-поняття «конституційно-правовий статус людини і громадянина».

Зокрема, на думку Н. Шукліної конституційно-правовий статус людини і громадянина – це встановлена конституцією та іншими законами система

юридичних параметрів, яка визначає фактичне становище людини і громадянина у суспільстві на конкретному етапі суспільно-політичного розвитку держави [38, с. 164]. Російські ж конституціоналісти пропонують розмежовувати категорії «конституційно-правовий статус людини і громадянина» та «правове становище особи», вважаючи останню більш широкою.

Наприклад, М. Вітрук пише, що ядро, основу правового положення особи становить система юридичних прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи в їх єдності, тобто правовий статус особи. Структурними елементами правового положення особи є громадянство та правосуб'єктність, як необхідні умови набуття правового статусу особи, а також юридичні гарантії цього статусу. Особливим, специфічним елементом правового статусу особи і його складових елементів є принципи, закріплені в законі чи передбачені правовою природою відносин особистості, суспільства і держави, які визначають сутність і зміст правового становища особи і його структурні елементи [39, с. 31-32]. Вищезазначене показує прагнення російського вченого охопити увагою якомога більшу кількість правових явищ, дотичних до конституційно-правового статусу людини. Тому, цілком слушною вбачається позиція українського правознавця О. Скрипнюка, про те, що надмірне ускладнення системи елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина веде до своєрідного «розмивання» цієї правової категорії [18, с. 197].

Конституційно-правовий статус як категорія сучасного конституційного права може інтерпретуватись як система закріплених Конституцією та законами України фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також сукупність повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб в різних сферах суспільних відносин, що регулюються галузями публічного та приватного права.

В науковій літературі досить часто використовується такий термін як «конституційний статус» [40, с. 133, 144, 163, 186], який охоплює суто конституційні норми, тоді як «конституційно-правовий статус», поряд із конституційними, включає й інші норми конституційного законодавства.

Таким чином, на основі усього вищенаведеного можна виокремити наступні ознаки конституційно-правового статусу:

1) він є загальним (базовим) правовим статусом, визначеним нормами Конституції та конституційного законодавства України;

2) він займає пріоритетне становище серед інших галузевих статусів (адміністративно-правового, цивільно-правового, кримінально-правового тощо);

3) має системотворчий характер (визначає на конституційному рівні загальні принципи правового регулювання);

4) має політичний характер (поширюється на тих суб'єктів конституційно-правових відносин, які одночасно є суб'єктами політичних відносин та здійснюють політичну владу).

Отже, *конституційно-правовий статус* – це система, закріплених Конституцією та законами України фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб в різних сферах суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. / Т. 5: П-С. – К.: «Укр. енцикл.», 2003. – 736 с.

2. Москвич Л.М., Іваницький С.О., Русанова І.О. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) / За заг. ред. І.Є. Марочкина: Монографія. – Харків: «Фінн», 2009. – 488 с.

3. Червонюк В.И. Теория государства и права: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 704 с.
4. Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Омега-Л, 2006. – 608 с.
5. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: учебник для вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2010. – 634 с.
6. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
7. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2007. – 768 с.
8. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений. – М.: Омега-Л, 2001. – 377 с.
9. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под ред. проф. В.С. Нерсесянца. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 832 с.
10. Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: «Юристъ», 2005. – 414 с.
11. Якимов А. Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы) // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 9-14.
12. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 800 с.
13. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2002. – 732 с.
14. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. – Х.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.

15. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю.М. Тодики та В.С. Журавського. – К.: Право, 2008. – 416 с.

16. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Вид. 6-те, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.

17. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підруч. / за заг. ред. В.Л. Федоренка. – 2-ге вид., переробл. і доопр. – К.: Алерта; КНТ; центр учбової літератури, 2010. – 432 с.

18. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О.В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с.

19. Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.

20. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник. – 3-є вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

21. Шляхтун П.П. Конституційне право України: Підручник. – К.: «Освіта України», КНТ, 2008. – 592 с.

22. Грицаєнко Л.Р. Конституційно-правовий статус прокуратури України: підручник. – К.: БІНОВАТОР, 2007. – 544 с.

23. Тодыка Ю.Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю.Н. Тодыка, О.Ю. Тодыка. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

24. Батанов О.В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: Монографія / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 512 с.

25. Чернецька О.В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад за законодавством України: Монографія. – К.: Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. – 144 с.

26. Абасов Г.Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – 21 с.

27. Бабін Б.В. Конституційно-правовий статус корінних народів України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Одеська національна юридична академія. – О., 2004. – 19 с.

28. Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2001. – 16 с.

29. Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 17 с.

30. Єгорова В.С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2008. – 20 с.

31. Зубенко Г.В. Конституційно-правовий статус Рахункової палати Верховної ради Автономної Республіки Крим: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 21 с.

32. Козодой Л.М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 21 с.

33. Медвідь А.Б. Конституційно-правовий статус тимчасових комісій Верховної Ради України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 18 с.

34. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 22 с.

35. Хонда М.П. Конституційно-правовий статус столиці України – міста Києва: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / НАН України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – 22 с.

36. Шаповал В.Д. Конституційно-правовий статус сільського, селищного, міського голови в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київський національний ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 22 с.

37. Шкабаро В.М. Конституційно-правовий статус міста в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2005. – 21 с.

38. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики): Монографія. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 312 с.

39. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. – М.: Юрид. лит., 2008. – 375 с.

40. Основи конституційного права України: Підручник. Стер. вид. / За ред. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 288 с.